

УДК 911.3

Сайчук В. С., к. геогр. н., доц.
Національний авіаційний університет

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

Ключові слова: релігійний туризм, паломництво, суспільно-географічне дослідження, методика, типізація регіонів, факторний аналіз, кластер.

Вступ. Постановка проблеми. Дослідження релігійного туризму і паломництва є одним з напрямків географічних досліджень релігійної діяльності. Розширення об'єкта вивчення географії релігії відбувається з урахуванням сучасних процесів у релігійній сфері та зростанням ролі туризму як специфічної сфери господарського комплексу.

Туристична сфера охоплює різні аспекти життєдіяльності населення і сприяє задоволенню як економічних, так і соціально-культурних потреб людей. Основними завданнями туристичної діяльності є відновлення якісних показників трудових ресурсів і підвищення добробуту населення.

Вивчення релігійного туризму в географії проводиться переважно в межах географії туризму та географії релігій, що обумовлює диференціацію географічної науки та сприяє подальшому розвитку методологічної бази географії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові основи дослідження туристсько-рекреаційної діяльності та розвитку спеціальних видів туризму сформульовані у працях В. Азара, Г. Александрової, А. Бабкіна, О. Бейдика, Ч. Гельднера, І. Енджейчик, І. Зоріна, М. Кабушкіна, В. Квартальнова, В. Кифяка, Ф. Котлера, М. Крачила, О. Любіцевої, Д. Маккенела, М. Мироненка, В. Пазенка, В. Преображенського, І. Твердохлебова, Т. Ткаченко, В. Федорченко, Т. Христова, О. Чудновського, І. Яковенко, П. Яроцького та інших вчених.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної роботи є розглянути методичні аспекти суспільно-географічного дослідження релігійного туризму, проаналізувати особливості проведення типізації регіонів за впливом чинників розвитку релігійного туризму.

Виклад основного матеріалу. Подорож з релігійними цілями один з найдавніших видів туризму. За А. Бабкіним паломник є туристом, який подорожує з релігійними цілями (виїжджає за межі країни постійного проживання на термін не більше ніж півроку для відвідин святих місць і центрів релігій). Під релігійним туризмом слід розуміти види діяльності, пов'язані з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до

святих місць і релігійних центрів за межами звичної для них середовища [1, с. 11-12] . Релігійний туризм поділяється на паломницький туризм і релігійний туризм екскурсійно-пізнавального спрямування. Окремі вчені використовують терміни паломництво і релігійний туризм як синоніми [6].

Т. Христов також розглядає релігійний туризм як паломництво [5], при цьому він зазначає, що релігійний туризм це подорож, насамперед для отримання нових знань, а паломництво – вид богослужіння.

Релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості – це відвідування релігійних центрів і святих місць, в яких туристи можуть побачити релігійні об'єкти і взяти участь в релігійних заходах (відвідати богослужіння, взяти участь у хресних ходах, медитаціях тощо). Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» [2, ст. 7] релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій.

Релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості дуже тісно пов'язаний з науковим туризмом релігійної спрямованості (відвідування дослідниками релігійних центрів і святих місць з метою наукового пізнання).

Дослідження регіональних особливостей розвитку релігійного туризму варто проводити в кілька етапів:

1. Формування теоретико-методологічних основ суспільно-географічного дослідження релігійного туризму.
2. Оцінка чинників розвитку релігійного туризму.
3. Дослідження особливостей територіальної організації релігійного туризму.
4. Суспільно-географічне прогнозування та індикативне планування релігійного туризму.

Географічні дослідження в релігійному туризмі варто проводити з використанням трьох груп методів:

1) методи інформаційного забезпечення, зокрема, метод опитування та спостереження (для отримання необхідної інформації про стан об'єкта дослідження);

2) методи дослідження територіальних особливостей розвитку релігійної сфери, зокрема, методи класифікації, групування і відносних величин, наукової систематизації (для узагальнення та систематизації понятійно-термінологічного апарату науки), структурного аналізу і синтезу (для узагальнення виявлених тенденцій), статистичні методи та спеціальні методи статистичного аналізу (для обробки статистичної інформації), картографічні методи (для оцінки просторових відмінностей і залежностей);

3) методи прогнозування, розробки рекомендацій та обґрунтування заходів регіонального програмування, зокрема, експертні та фактографічні

методи моделювання та прогнозування.

Суспільно-географічний підхід до оцінки чинників розвитку релігійного туризму передбачає проведення типізації регіонів країни, яка проводиться окремо по кожній групі чинників за результатами групувань, проведених за допомогою кластерного аналізу.

Суть кластерного аналізу полягає у об'єднанні регіонів із подібним проявом чинників в кластери. «Критерієм їх об'єднання є мінімум відстані (зазвичай евклідової) у багатовимірному просторі обраних індикаторів» [3, с. 181]. Уточнення групувань районів проводиться за допомогою рангового та індексного методів, які полягають у визначенні місця кожного із регіонів за значеннями обраних показників.

Проведення типізації регіонів за впливом чинників розвитку релігійного туризму проводиться у наступній послідовності:

1. Вибір та опрацювання показників:

- підбір експертним методом ряду показників в регіоні, що характеризують окремі аспекти прояву чинників розвитку релігійного туризму;
- нормалізація відібраних показників шляхом визначення співвідношення між «найкращими» (з огляду на розвиток релігійного туризму) та «найгіршими» їх значеннями, розрахунок індексів для проведення кластерного аналізу (різницю між значенням показника в кожному регіоні та його «найгіршим» значенням варто розділити на різницю між «найкращим» та «найгіршим» значенням даного показника по регіонах);
- розрахунок сумарних рангів (місця регіонів за значенням показників від «найкращого» до «найгіршого») та індексів (розрахованих відносно до найгіршого значення кожного з показників) групи показників в розрізі окремих регіонів.

2. Групування регіонів за допомогою кластерного аналізу, рангового та індексного методів:

- визначення оптимальної кількості груп (кластерів) регіонів шляхом експертної оцінки;
- проведення кластерного аналізу та групування регіонів за допомогою програмного забезпечення «STATISTIKA»;
- уточнення груп регіонів ранговим та індексним методами.

3. Типізація регіонів за сумарним проявом впливу групи чинників розвитку релігійного туризму:

- визначення кількості можливих типів регіонів та критеріїв їх виділення;
- виділення типів регіонів;
- інтерпретація та опис отриманих типів регіонів, визначення їх найістотніших особливостей.

За особливостями розвитку релігійного туризму можна виділити наступні типи регіонів:

- 1) регіони із найсприятливішим впливом чинників на розвиток релігійного туризму;
- 2) регіони із сприятливим впливом чинників на розвиток релігійного туризму;
- 3) регіони із порівняно сприятливим впливом чинників на розвиток релігійного туризму;
- 4) регіони із порівняно несприятливим впливом чинників на розвиток релігійного туризму;
- 5) регіони із несприятливим впливом чинників на розвиток релігійного туризму.

Даний підхід також може бути використаний для типізації регіонів за впливом окремих чинників розвитку релігійного туризму.

Розвиток релігійного туризму відбувається під впливом ряду суспільно-географічних чинників, що діють взаємопов'язано і корелюються між собою. Для інтегральної оцінки впливу сукупності чинників доцільно використовувати факторний аналіз, що дає змогу визначити найбільш суттєві чинники розвитку релігійного туризму та провести їх групування.

Проведення факторного аналізу дає можливість об'єднати визначені показники у певні групи (за спільністю впливу на об'єкт дослідження) та скоротити кількість показників, провести їх класифікацію.

Таким чином, проводиться ранжування показників за силою впливу на об'єкт дослідження шляхом розрахунку факторних навантажень (коефіцієнтів кореляції). Даний метод базується на припущенні, що показники, які описують функціонування об'єкту дослідження, можна замінити на меншу кількість факторів.

Аналіз чинників розвитку релігійного туризму за допомогою факторного аналізу здійснюється в наступному порядку:

1. Підбір та опрацювання вихідних показників:

- підбір експертним методом значної кількості однорідних показників в розрізі окремих регіонів, що можуть вплинути на розвиток релігійного туризму;

- визначення тісноти зв'язку даних показників із показниками, що безпосередньо характеризують рівень розвитку релігійного туризму, шляхом розрахунку коефіцієнтів кореляції (відбираються показники із коефіцієнтом кореляції понад 0,4-0,5);

- відсіювання показників із «псевдокореляційними» зв'язками, виникнення даних зв'язків значною мірою зумовлено спільною залежністю досліджуваних показників із іншими (несуттєвими) показниками (залежностями).

2. Визначення оптимальної кількості факторів шляхом розрахунку абсолютних, відносних і кумулятивних значень дисперсії та побудови графіка

дисперсії:

- визначення кількості факторів за критерієм Кайзера (абсолютне значення дисперсії перевищує 1), за відсотком кумулятивної дисперсії (кумулятивний відсоток перевищує 75%) та за критерієм «кам'янистого осипу» Кеттеля (шляхом візуального відсіювання «факторіального осипу» на графіку дисперсії);

- вибір найбільш оптимальної кількості факторів експертним методом з урахуванням вище зазначених критеріїв (можлива перевірка «правильності» вибраної кількості факторів шляхом експерименту).

3. Обернення осей координат за допомогою варімаксного способу обернення:

- розрахунок факторних навантажень (для представлення кожного показника у вигляді функції) та побудова таблиці факторних навантажень;

- групування показників у фактори шляхом віднесення кожного показника до тих факторів, факторні навантаження на які найвищі (при незначних різницях у факторних навантаженнях можливе використання експертного методу для віднесення окремих показників до того чи іншого фактору);

- відсіювання статистично незначних та випадкових показників з факторними навантаженнями меншими за 0,6-0,7 (в окремих випадках – менше 0,5);

- відбір 2-3 найвпливовіших (з найбільшою часткою загальної дисперсії) факторів та їх представлення у графіку факторних навантажень.

4. Інтерпретація визначених факторів:

- визначення найістотніших особливостей кожного із отриманих факторів, їх обґрунтування та найменування;

- визначення ступеню впливу отриманих факторів на рівень розвитку релігійного туризму та ранжування факторів за їх значимістю.

5. Оцінка територіальної диференціації впливу визначених факторів:

- обрахунок факторних ваг шляхом множення вихідних показників на факторні навантаження для відносної оцінки територіальної специфіки прояву даних факторів;

- групування (класифікація та регіоналізація) регіонів за особливостями розподілу найвпливовіших факторів (за факторними вагами) по кожному фактору окремо та за двома найвпливовішими факторами;

- картографування особливостей територіальної диференціації впливу факторів розвитку релігійного туризму.

6. Отримані результати використовують у подальшому при прогнозуванні розвитку релігійного туризму та реалізації державної політики у сфері туризму шляхом:

- визначення особливостей та основних тенденцій територіальної

диференціації чинників розвитку релігійного туризму;

- урахування існуючих тенденцій та вжитих заходів при розробці прогнозних та індикативних показників;

- врахування отриманих результатів при розробці регіональних програм соціально-економічного розвитку та інших прогнозних документів.

Таким чином, метою аналізу релігійного туризму є оцінка регіональних особливостей розвитку даного виду туризму, що відбувається під впливом суспільно-географічних і соціально-економічних чинників. Важливим є виявлення причин і чинників, що обумовлюють існуюче співвідношення між попитом і пропозицією туристичного продукту релігійного спрямування, а також визначення можливих шляхів вдосконалення туристичного потенціалу держави.

При дослідженні регіональних особливостей розвитку релігійного туризму важливим є системний підхід до об'єкту дослідження. Системний аналіз повинен починатися після збору необхідної інформації і перевірки її повноти та достовірності. Основними складовими аналізу є:

1. Аналіз і оцінка стану туристичних ресурсів релігійного спрямування:

- оцінка впливу суспільно-географічних факторів на кількісні та якісні ознаки туристичних ресурсів;

- аналіз та оцінка стану розміщення туристичних ресурсів;

- визначення темпів і оцінка змін, що відбулися в процесі відтворення і розміщення туристичних ресурсів.

2. Аналіз обсягів попиту та пропозиції туристичного продукту релігійного спрямування на ринку туристичних послуг:

- дослідження джерел формування пропозиції туристичного продукту, визначення обсягу, динаміки і структури пропозиції;

- аналіз обсягів попиту на туристичні ресурси, розвиток туристичної інфраструктури;

- аналіз і оцінка реалізації туристичного продукту і формування ціни.

3. Створення умов для ефективного використання туристичних ресурсів та формування туристичного продукту в релігійному туризмі.

Для отримання повної інформації про стан розвитку релігійного туризму в регіоні необхідно провести системне дослідження всіх складових ринку туристичних послуг регіону та визначити місце релігійного туризму в структурі туристичних послуг.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, паломництво є безпосереднім об'єктом дослідження географії релігій, але й релігійний туризм екскурсійно-пізнавального спрямування потрібно також розглядати як напрям дослідження географії, адже при цьому використовується релігійна інфраструктура яку одночасно є складовою частиною туристичної індустрії.

Проведення географічних досліджень релігійного туризму є пріоритетним для територій зі значним релігійним потенціалом (зосереджена значна кількість релігійних об'єктів і формуються релігійні центри). Суспільно-географічний підхід до оцінки чинників розвитку релігійного туризму передбачає проведення типізації регіонів країни. Для інтегральної оцінки впливу сукупності чинників доцільно використовувати факторний аналіз.

Результати даних досліджень доцільно використовувати при державному плануванні соціально-економічного і культурного розвитку території та для розвитку туристичного бізнесу в регіоні.

Список літератури

1. *Бабкин А. В.* Специальные виды туризма : учебное пособие / Бабкин А. В. – М. : Советский спорт, 2008. – 399 с.
2. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 №987-ХІІ із змінами та доповненнями (остання редакція від 02.03.2014) : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення: 09.10.2014 р.).
3. *Мезенцев К. В.* Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку : монографія / К. В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.
4. *Сайчук В. С.* Религиозный туризм как направление географических исследований / Сайчук В. С. // Индустрия туризма: возможности, приоритеты, проблемы и перспективы развития в Российских регионах : материалы Всероссийской научно-практической конференции, 28-29 ноября 2013 г. – Липецк, 2013. – С. 207–209.
5. *Христов Т. Т.* Религиозный туризм : учеб. пособие / Христов Т. Т. – М. : АCADEMIA, 4-е издание, 2008. – 288 с.
6. *Яроцький П. Л.* Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку : навч. посіб. / Яроцький П. Л. – К. : [б.в.], 2004. – 327 с.

Сайчук В. С. Методичні аспекти суспільно-географічного дослідження релігійного туризму

В статті розглянуті методичні аспекти суспільно-географічного дослідження релігійного туризму, проаналізовано особливості проведення типізації регіонів за впливом чинників розвитку релігійного туризму.

Ключові слова: релігійний туризм, паломництво, суспільно-географічне дослідження, методика, типізація регіонів, факторний аналіз, кластер.

Сайчук В. С. Методические аспекты общественно-географического исследования религиозного туризма

В статье рассмотрены методические аспекты общественно-географического исследования религиозного туризма, проанализированы особенности проведения типизации регионов по влиянию факторов развития религиозного туризма.

Ключевые слова: религиозный туризм, паломничество, общественно-географическое исследование, методика, типизация регионов, факторный анализ, кластер.

Saichuk V. S. Methodological aspects of the socio-geographical study of religious tourism

The methodological aspects of the socio-geographical study of religious tourism, analyzes the features of the regions of typing on the influence factors in the development of religious tourism are described.

Key words: religious tourism, pilgrimages, social and geographical research methods, typing regions, factor analysis, cluster.